

TA'LIM JARAYONIDA O'QITUVCHI VA O'QUVCHI O'RTASIDAGI ALOQA
MADANIYATINI NATIJALI SHAKLLANTIRISH USULLARI

G.R. Kutlimuratova

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti o'qituvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15512082>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi aloqa madaniyatining zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rni, uning samarali shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar, shuningdek, aloqa madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvlar tahlil qilingan. Psixologik iqlim yaratish, interaktiv metodlardan foydalanish, raqamli vositalar orqali kommunikatsiyani kuchaytirish, shuningdek, o'qituvchining shaxsiy kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish orqali ta'lim jarayonining sifati oshirilishi mumkinligi ilmiy asosda yoritilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim jarayoni, o'qituvchi va o'quvchi munosabati, aloqa madaniyati, interaktiv metodlar, pedagogik muloqot, aqliy hujum, rol o'ynash, bahs-munozara, kichik guruhlar, kommunikativ ko'nikmalar, ta'lim sifati, zamonaviy ta'lim, empatiya, faol tinglash.

Abstract. This article analyzes the significance of communication culture between teachers and students in modern educational processes, as well as the factors influencing its effective development. It explores pedagogical approaches aimed at enhancing mutual understanding, such as creating a healthy psychological environment, applying interactive methods, integrating digital tools, and improving the teacher's communicative competencies.

These strategies are shown to improve the overall quality and effectiveness of education.

Keywords: educational process, teacher-student relationship, communication culture, interactive methods, pedagogical communication, brainstorming, role-play, debate, small groups, communicative skills, education quality, modern education, empathy, active listening.

Аннотация. В статье рассматривается роль культуры общения между учителем и учеником в современной образовательной системе, а также факторы, влияющие на ее эффективное формирование. Освещаются педагогические подходы, направленные на развитие этой культуры: создание позитивного психологического климата, использование интерактивных методов, применение цифровых технологий и развитие коммуникативных компетенций педагога. Доказано, что данные меры способствуют повышению качества образования.

Ключевые слова: образовательный процесс, взаимоотношения учителя и ученика, культура общения, интерактивные методы, педагогическая коммуникация,

мозговой штурм, ролевая игра, дискуссия, малые группы, коммуникативные навыки, качество образования, современное образование, эмпатия, активное слушание.

Kirish

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiyalar davrida ta'lim tizimiga bo'lgan talab va yondashuvlar keskin o'zgarib bormoqda. Ta'lim jarayoni endilikda faqat bilim berishga emas, balki shaxsning har tomonlama rivojiga, ijtimoiylashuviga, o'z fikrini erkin bildirishga, tanqidiy va muloqotga asoslangan tafakkurni shakllantirishga yo'naltirilgan kompleks tizimga aylanmoqda. Bunday murakkab jarayonda o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqot sifati, ayniqsa, ularning **aloqa madaniyati** – ya'ni o'zaro hurmat, ishonch, tushunish, empatiya va faol tinglash kabi qadriyatlarga asoslangan kommunikatsiya – ta'lim samaradorligining asosiy mezonlaridan biri sifatida qaralmoqda.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, aloqa madaniyati rivojlangan muhitda o'quvchilar darsda faolroq ishtirok etadi, mustaqil fikrlashga intiladi, o'quv motivatsiyasi yuqori bo'ladi va shaxsiy o'sish jarayoni tezlashadi. Aksincha, muloqot bir tomonlama, rasmiy va qat'iy chegaralangan muhitda esa ta'lim sifati pasayadi, ijtimoiy-emotsional rivojlanish sustlashadi. Shu bois, o'qituvchining faqat bilim beruvchi emas, balki **muloqot yurituvchi madaniyatli yetakchi** sifatidagi roli kun sayin ortib bormoqda.

Ushbu maqolada ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida samarali aloqa madaniyatini shakllantirishning metodik va amaliy jihatlari, zamonaviy interaktiv yondashuvlar, psixologik va kommunikativ muhitni yaratish usullari, shuningdek, raqamli vositalar orqali muloqotni rivojlantirish yo'llari tahlil qilinadi. Shuningdek, pedagogik faoliyatda aloqa madaniyatini oshirish orqali ta'lim sifati va ijtimoiy taraqqiyot o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikka ham e'tibor qaratiladi.

Zamonaviy ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri — o'quvchining faolligini oshirish, ularni mustaqil fikrlaydigan, ijtimoiy hayotga tayyor, kommunikatsiyaviy jihatdan rivojlangan shaxs sifatida tarbiyalashdir. Bu maqsadga erishishda o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi aloqa madaniyatining darajasi beqiyos ahamiyat kasb etadi. Aloqa madaniyati — bu shunchaki axborot almashinuvi emas, balki o'zaro tushunish, hurmat, ishonch, hamkorlik va shaxsiy yondashuvga asoslangan murakkab jarayondir. Har bir o'quvchi o'ziga xos individual psixologik xususiyatlarga ega bo'lib, ular bilan samarali muloqotga kirishish o'qituvchidan yuqori darajadagi madaniy va emotsional tayyorgarlikni talab qiladi.

Pedagogik jarayonda aloqa madaniyatini rivojlantirishda bir nechta asosiy yo'nalishlarni ajratib ko'rsatish mumkin. Birinchidan, bu — interaktiv ta'lim metodlaridan foydalanish. "Aqliy hujum", "rol o'ynash", "bahs-munozara", "kichik guruhlarda ishlash" kabi usullar nafaqat o'quvchining fikrini ochiq ifodalashiga, balki boshqalar nuqtai nazariga nisbatan bag'rikeng bo'lishiga ham xizmat qiladi. Bu esa o'zaro hurmat va ijtimoiy ongning shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Ikkinchidan, dars jarayonida ijobiy psixologik iqlim yaratish orqali o'qituvchi o'quvchining o'zini erkin his qilishini, darsga jalb bo'lishini ta'minlashi mumkin. O'z navbatida bu ishonchli aloqaning shakllanishiga olib keladi. O'qituvchi darsga intilish bilan kirsam, har bir o'quvchini eshitishga tayyor bo'lsa, bu muhitda o'quvchilar ham o'z fikrini bemalol bildiradi, darsga faol qatnashadi.

1. "Aqliy hujum" (Brainstorming). Bu metod ta'lim jarayonida o'quvchilarning erkin fikrlashini rag'batlantiradi. O'qituvchi darsda muammo yoki mavzuga oid savol beradi, o'quvchilar esa hech qanday cheklovlarisiz fikr bildiradilar. Muhimi — har bir fikr qadrlanadi va tanqid qilinmaydi.

Bu yondashuv o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida ishonch muhitini yaratadi, chunki o'quvchi o'z fikrini bildirishdan qo'rqmaydi. Aloqa madaniyatining shakllanishi uchun zarur bo'lgan ochiqlik, faol tinglash va hurmatli munosabat aynan shu metod orqali rivojlanadi. Shu bilan birga, o'qituvchining har bir fikrga e'tibor berishi, uni qadrlashi, aloqa samaradorligini kuchaytiradi.

2. "Rol o'ynash" (Role Play). Bu metod pedagogik jarayonda ijtimoiy-psixologik jihatdan o'ta samaralidir. Rol o'ynash orqali o'quvchilar muayyan vaziyatdagi rollarni (masalan, domla va talaba, mijoz va sotuvchi, vrach va bemor) bajaradilar. Bu jarayonda o'quvchi nafaqat muloqot qilishni, balki boshqa insonning ichki holatini, hissiyatini tushunishga harakat qiladi.

Shu tarzda empatiya, samimiylilik, tushunish va hurmat kabi aloqa madaniyati tarkibiy qismlari shakllanadi. O'qituvchi esa ushbu jarayonda kuzatuvchi va yo'naltiruvchi sifatida ishtirok etib, kommunikatsion xatoliklarni aniqlaydi va o'zaro muloqotni konstruktiv shakllantirishni o'rgatadi.

3. "Bahs-munozara" (Debate/Discussion). Bahs-munozara metodida o'quvchilar ikki yoki undan ortiq guruhga bo'linadi va har biri o'z pozitsiyasini asoslab, fikr bildiradi. Bu metod muloqot madaniyatining asosi bo'lgan **fikr bildirish, tinglash, hurmat qilish va e'tirozlarni madaniy tarzda ifodalash** ko'nikmalarini rivojlantiradi. Munozara davomida o'qituvchining roli — moderator, ya'ni suhbatni adolatli va mantiqiy boshqaruvchi sifatida yuzaga chiqadi.

Bu esa o'quvchilar bilan ochiq va teng huquqli munosabatlar o'rnatishga xizmat qiladi.

O'quvchilar fikr aytish, e'tiroz bildirish, dalil keltirish kabi ko'nikmalarni o'zlashtirish orqali kommunikativ savodxonlikka ega bo'ladilar.

4. “Kichik guruhlarda ishlash” (Small Group Work). Bu metodda sinf kichik guruhlariga bo'linib, berilgan mavzu bo'yicha hamkorlikda ishlaydi. Guruh ichidagi muloqot orqali o'quvchilar bir-birini tinglash, rollarni taqsimlash, muammoni hal qilish, fikr almashish kabi ko'nikmalarni shakllantiradilar.

O'qituvchi esa jarayonni kuzatadi, kerak bo'lsa, maslahat beradi, lekin rahbarlik emas, yo'naltiruvchilik qiladi. Bunday muhitda o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida rasmiy emas, balki do'stona, hamkorlikka asoslangan aloqa shakllanadi. O'quvchilar faollashadi, ijtimoiy rolini his qiladi, o'ziga bo'lgan ishonch ortadi.

Bu metod orqali o'quvchining nafaqat bilim darajasi, balki ijtimoiy va hissiy intellekti, jamoadagi muloqot madaniyati ham rivojlanadi.

Ushbu interaktiv metodlar o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi aloqa madaniyatini:

- ishonchli,
- ochiq,
- teng huquqli,
- samarali,
- va emotsional jihatdan sog'lom shaklda rivojlantirishga yordam beradi.

Bunday usullarni muntazam va to'g'ri qo'llash orqali o'qituvchi o'z darsini zamonaviy, dialogga asoslangan, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim maydoniga aylantira oladi. Natijada, o'quvchilar muloqot madaniyati, ijtimoiy faollik, hamkorlik, murosaga kelish va tanqidiy fikrlash kabi hayotiy ko'nikmalarga ega bo'ladilar.

Uchinchidan, aloqa madaniyatini shakllantirishda raqamli vositalarning tutgan o'rni ham ortib bormoqda. Zamon talablari asosida yaratilgan platformalar — elektron kundaliklar, guruhli onlayn forumlar, masofaviy darslar uchun videokonferensiya ilovalari (Zoom, Google Meet, MS Teams va boshqalar) orqali o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi tezkor, aniq va ochiq kommunikatsiya yo'lga qo'yilishi mumkin. Ayniqsa, pandemiyadan keyingi davrda masofaviy ta'lim tajribasi ushbu aloqa vositalarining qanchalik muhimligini namoyon etdi.

To'rtinchidan, pedagogning shaxsiy kommunikativ kompetensiyasi — aloqa madaniyatini shakllantirishda hal qiluvchi omillardan biridir. O'qituvchi o'zining nutq madaniyati, tana tili, emotsional barqarorligi, tinglash va tushunish qobiliyati, muammoli vaziyatlarda konstruktiv muloqot olib borish ko'nikmalari ustida doimiy ishlashi zarur.

Shuningdek, madaniyatlararo kommunikatsiyani tushunish va milliy qadriyatlarni hisobga olgan holda aloqa oʻrnatish bugungi globallashuv sharoitida ayni dolzarbdir.

Beshinchidan, samarali aloqa — ikki tomonlama jarayon ekanligini inobatga olib, oʻqituvchi oʻquvchidan doimiy ravishda teskari aloqani olish, yaʼni oʻz faoliyatiga baho berish imkonini yaratishi lozim. Bu orqali oʻquvchilarning ehtiyojlari, didaktik yondashuvlarga munosabati, individual qiyinchiliklari aniqlanadi va darslar strategiyasi moslashtiriladi. Shu bilan birga, oʻquvchilarda fikr bildirish madaniyati, konstruktiv tanqid qilish va fikr aytish koʻnikmalari shakllanadi.

Xulosa oʻrnida aytish mumkinki, taʼlim jarayonining sifati va samaradorligi faqat texnik, didaktik yoki metodik vositalargagina emas, balki aynan insoniy muloqot, yaʼni oʻqituvchi va oʻquvchi oʻrtasidagi aloqa madaniyatiga ham bevosita bogʻliqdir. Aloqa madaniyati oʻqituvchining faqatgina bilim beruvchi emas, balki murabbiy, motivator, tinglovchi va hamdard sifatidagi koʻnikmalarini shakllantirish orqali yuksaladi. Bunday yondashuv esa taʼlimni nafaqat samarali, balki insoniy munosabatlar orqali boyitilgan barqaror tizimga aylantiradi.

REFERENCES

1. Abdullayeva, D. (2021). *Pedagogik muloqot va uning taʼlim sifati uchun ahamiyati*. Toshkent: Oʻzbekiston pedagogika nashriyoti.
2. Gʻofurov, N. (2020). *Zamonaviy darsda interfaol metodlar*. Samarqand: Ilm Ziya.
3. Karimova, D.M. (2019). Oʻqituvchi va oʻquvchi oʻrtasida samarali muloqotni yoʻlga qoʻyish yoʻllari. — “Taʼlim va innovatsion tadqiqotlar” jurnali, №4, 112–116-betlar.
4. Axmedov, S.R. (2018). Taʼlimda interaktiv usullarning oʻrni va ahamiyati. — “Ilmiy izlanishlar” jurnali, №1, 45–49-betlar.
5. Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.